

Araştırma Makalesi

İSTEM DEĞİŞİMİ VE TEGİ EDATININ İSTEM ÇERÇEVESİNDEKİ DEĞİŞİMLERE ART ZAMANLI BİR BAKIŞ

Neslihan KARACAN*

Makale Bilgisi

Geliş Tarihi 22.02.2021
Kabul Tarihi 12.03.2021
Yayın Tarihi 15.06.2021

DOI: 10.48147/dada.16

Yazar Bilgisi

* Öğr. Gör.

<https://orcid.org/0000-0003-1784-1132>

karacan57@gmail.com

Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi,
Antalya / TÜRKİYE

Anahtar Kelimeler

Atf Bilgisi

Öz

İstem, yönetim kapasitesi olan sözcüklerin cümlede anlamsal olarak doygunluğa ulaşması için istediği tamlayıcıların sayısı, türü ve bu tamlayıcıların yüklendiği anlamsal rolleri kapsayan bütüncül bir kavramdır. Bir sözcüğün istem çerçevesi, kimi zaman çeşitli sebeplerle değişebilir. Sözdiziminde yönetici öge olarak ortaya çıkabilen edatlar istem yüklü sözcüklerden biridir. Çalışmada istem değişimi kavramı üzerinde durulmuş, edatların istem değişimi art zamanlı bir bakışla açısıyla değerlendirilmiştir. Edatların istem değişiminde, Eski Türkçenin dönemleri arasındaki farklar *tegi* edatı ile örneklendirilmeye çalışılmıştır. Edatın istem değişimi, bütüncül olarak mantıksal, söz dizimsel ve anlamsal düzeylerde incelenmiştir. Anlamsal istem değişimlerinin tespitinde, anlamsal rol ve anlamsal sınırlılık kategorilerinden yararlanılmıştır. Mantıksal ve söz dizimsel istem değişimlerinin anlamsal isteme etkileri ortaya konmuştur. Edatların dil bilgisel sözcükler olması yönü ile Eski Türkçenin dönemleri arasındaki bu dil bilgisel görevlerinin değişimine istem değişimlerinin etkisi olduğu görülmüştür. Dönemler arasında artan ve azalan bu istem tercihleri onun anlamsal yapısının yanı sıra işlevsel yapısında da farklar ortaya koyduğu tespit edilmiştir.

İstem, istem değişimi, edat, tegi edatı, art zamanlı istem, Eski Türkçe.

Karacan, Neslihan (2021). “İstem Değişimi ve Tegi Edatının İstem Çerçevesindeki Değişimlere Art Zamanlı Bir Bakış”. *Uluslararası Disiplinler Arası Dil Araştırmaları (DADA) Dergisi*, Sayı: 2021/2, Haziran, s. 161-176.

Research Article

VALENCY CHANGE AND A DIACRONIC OVERVIEW AT CHANGES IN THE VALENCY FRAME OF *TEGI* POSTPOSITION

Neslihan KARACAN*

Article info

Submitted 22.02.2021
Accepted 12.03.2021
Published 15.06.2021

DOI: 10.48147/dada.16

Authors info

* Instructor

<https://orcid.org/0000-0003-1784-1132>

karacan57@gmail.com

Alanya Alaaddin Keykubat University,
Antalya / TURKEY

Keywords

ABSTRACT

Valency is an integrated notion comprising number of the required complements, their kinds and semantic roles that these complements have in order to make the words with the domination capacity reach contentedness in the clause holistically. The valency frame of a word may sometimes change due to various reasons. Postpositions that can come out as a governing item in syntax are one of the words with the valency potential. In this study valency change notion is emphasized, and the valency change of postpositions have been evaluated through a diachronic overview. In the valency change of postpositions, the differences amongst the Old Turkic periods have been exemplified through *tegi* postposition. The valency change of postposition has been studied in logical, syntactical and semantical aspects holistically. The semantic role and semantic restriction categories have been benefitted for determining semantic valency change. The effects of logical and syntactic valency change on semantic valency have been presented. It has been identified that valency change is effective on the changes of grammatical functions amongst the Old Turkic periods of the postpositions. It has been founded out that these increasing and decreasing valency preferences amongst the periods reveal differences in its functional structure beside its sematic structure.

Valency, valency-change, postposition, postposition of tegi, diacronic valency, Old Turkic.

Cite this article as

Karacan, Neslihan (2021). "Valency Change and A Diacronic Overview at Changes in The Valency Frame of *Tegi* Postposition". *International Journal of Interdisciplinary Language [JILS] Studies*, Number: 2021/2, June, p. 161-176.

1. Giriş

Türkoloji sahasında *istem* adıyla yaygın olarak kabul gören *valency/ valence* terimi, dilbilim alanına Fransız dilbilimci *bağımsal dil bilgisinin (dependency grammar)* kurucusu kabul edilen Lucien Tesnière tarafından kazandırılmıştır. Tesnière istemi, fiil temelli olarak değerlendirmiş ancak Tesnière'den sonra istem çalışmaları büyük ilerleme kaydetmiş ve farklı sözcük türlerinin de istem değeri olduğu ortaya konulmuştur. Araştırmacılar konunun farklı yönlerini ele almış ve zamanla bu çalışmalar bağımsallıktan ayrı bir biçimde *istem dil bilgisi (valence grammar)* olarak anılmaya başlamıştır.

Tesnière, istem terimini fiillerin bazı unsurları yönetebilme gücü olarak tanımlamıştır (Tesnière, 2015: 250) ancak istem, tüm sözlüksel kelime sınıflarının (fiiller, isimler, sıfatlar) ve belirli dil bilimsel kelimelerin (özellikle, edatlar ve yardımcı fiillerin) karakteristiğidir (Haspelmath ve Müller-Bardey, 2001: 1). İstemi, fiil, edat, isim vb. yönetim kapasitesi olan sözcüklerin cümlede anlamsal olarak doygunluğa ulaşması için istediği tamlayıcıların sayısı, türü ve bu tamlayıcıların yüklendiği anlamsal roller ile anlamsal sınırlılıkları kapsayan bir kavram olarak tanımlamak mümkündür.

2. İstem değişimi

İstem kavramının basit olarak ‘bir sözcüğün yönetim gücü’ olarak düşünürsek istem değişimini de basit bir deyişle sözcüğün yönetim gücündeki değişimler olarak tanımlamak mümkündür. Tesnière istem değişimini “*new valency*” terimi ile açıklamaktadır. Fiillerin yönetim çerçevesine eklenen yeni üyeleri bu adla açıklar. Ona göre fiiller, istemsiz (avalent), bir istemli (monovalent), iki istemli (divalent) ve üç istemli (trivalent) olabilir. Bir fiilin istem çerçevesine ettirgenlik, dönüşlülük gibi yollarla yeni bir üye almasını yani bir istemli yapının iki istemli ya da iki istemli bir fiilin üç istemli yapıya bürünmesini sağlayan bu ‘yeni’ üye için bu terimi kullanır. İstem çerçevesinden herhangi bir üyenin eksilmesini ise istem azalması (valency decreasing) olarak tanımlar (Tesnière, 2015: 267-283).

Aydın Özkan, istem değişimi terimini belli söz dizimsel, anlam bilimsel, biçim bilimsel süreçler sonrasında bir yönetici sözcüğün yönetim çerçevesinin değişmesi; bir veya birkaç üyenin silinmesi ya da bir veya birkaç üyenin eklenmesi olarak ele almaktadır (Aydın Özkan, 2017b: 36). Doğan ise, *istem değişimi* ve *istem değiştirimi* olarak iki farklı terim ortaya koyar. Anlamsal farklılık yaratmayan değişiklikleri, fiilin çok anlamlılığıyla ilgili olmadan, çatı değiştirimi olarak da anılan, derin yapıya yansıyan istem yapısının farklı söz dizimsel dönüşümlerini *istem değiştirimi* (Doğan, 2011: 102- 103); fiilin başka anlamlara geçişine neden olan, tamlayıcılarının sayısı veya tipinde değişiklik meydana getiren süreç için *istem değişimi* terimini kullanır (Doğan, 2011: 107). Bu ikisi arasındaki farkı ise şöyle açıklar:

“İstem değiştiriminde fiilin anlamının belirlediği bir istem yapısının farklı söz dizimsel gerçekleştirmeleri ve dönüşümü söz konusu iken, istem değişiminde fiilin farklı anlamlarının ayrı ayrı oluşturduğu farklı mantıksal, semantik ve söz dizimsel istem yapısı gerçekleştirmeleri söz konusudur.” (Doğan, 2011: 108).

Aydın Özkan’a göre başta fiiller olmak üzere, yönetim kapasitesi olan sözcüklerin istem değiştirmelerinin farklı sebepleri vardır:

- Eylemin anlamı değişmediği halde başka bir isteme ihtiyaç duyması,
- İstemle beraber anlamının değişmesi,
- Türk dillerinin ortak söz varlığında yer alan sözcüklerin farklı Türk dillerinde farklı istemlerle kullanılması,
- Ses bilimsel etkenler nedeniyle istemin değişmesi,
- Yabancı bir dilin etkisiyle istemin değişmesi (Aydın Özkan, 2017b: 36).

Türkçenin dil bilgisi ile ilgili kaynaklarında, edatların daha çok isimlerle tamlayıcı oluşturduğu ve bu tamlayıcısına yükledikleri durum eklerine yer verilir. Belirgin ve dikkat çekici unsurlar olması bakımından öncelikle söz dizimsel ve şekil bilgisel değişikliklerin vurgulanması normaldir. Ancak bu tutum istem değişimini açıklamak için yetersizdir çünkü istemin şekil bilgisel yanının istem yansımasının sadece bir yönüdür. Lopatková ve Penovová'nın, bir fiilin istem çerçevesindeki herhangi bir değişikliğin bir anlam değişikliğiyle ilgili olduğunu ve muhtemel farklı anlamlara işaret ettiğini vurgulaması (Lopatková ve Penovová, 2006: 89) her biçimsel veya söz dizimsel istem değişiminin ardında mutlak bir anlamsal değişim aramak gerektiğini zorunlu koşar. İstem kendisini söz dizimsel, anlamsal ve mantıksal yapılarda gösterir. Bu bakımdan istem değişiminin de bütüncül olarak ele alınması gerekir.

İstem değişimi, fiil temelli yaklaşılan çalışmalarda çoğunlukla "çatı" temelli ele alınmıştır. Doğan, fiillerde istem değişiminin "Türkçede en yaygın biçimde fiile eklenen çatı ekleri aracılığıyla ya da nispeten daha sınırlı olan alternatif söz dizimsel yapılarla gerçekleştiği" yönünde açıklama yapar (Doğan, 2011: 102). Aydın istem değişimini genel olarak iki başlık altında değerlendirir: *istemin azalması* ve *istemin artması*. İstem azaltan kategoriler: *edilgenleştirme*, *karşıttingenleştirme*, *dönüşlüleştirme*, *işteleştirme*, *ad* ve *nesne geçişi* (Aydın Özkan, 2018: 18); *istemi artıran* kategoriler ise *ettirgenleştirme* ve *nesne eklenmesidir* (Aydın Özkan, 2017a: 188).¹

Dil, hem bir lehçenin tarihi seyri içerisinde hem de lehçeler arasında istem değişikliği meydana getirebilmektedir. Bunun yanı sıra aynı lehçenin ağızları arasında da istem değişimi söz konusudur (Karaca, 2011: 25- 32). Bir fiilin tarihsel dönemler arasında aynı anlam için tamlayıcılarından farklı isim durumlarını talep etmesi dikkati çeken değişimlerin başında gelir. Ancak tarihsel süreçte bir fiilin ya da edatın şekil bilgisel isteminde değişim yaşansa da yaşanmasa da söz dizimsel veya anlamsal isteminde ya da her ikisinde birden istem değişimi yaşaması mümkündür.

(1) "türk bodun için kün uğımadım" (Türk halkı için gece uyumadım) KT D 27.

(2) "kazganç ertinü öküş *kazganmış için* bügölüg erdemke tıdıgız erür" (sevabı pek fazla olduğundan tabiat üstü gücünün hududu yoktur) Kuanşi 188-189.

(3) "bu yirtičüde kamag tınlıglar için burkan kutın tileyü" (Bu yeryüzündeki bütün canlılar için burkan saadetini dileyerek...) KP XLVII-XLVIII.

Orhun Yazıtları, Kuanşi İm Pusu ve İyi Prens Kötü Prens'ten alınan örneklerde her üç durumda da edatın tamlayıcısından yalın durumu istediği görülür. Ancak söz dizimsel ve anlamsal düzeyde farklar olduğu görülmektedir. Edat, (1)'de isim türünde sözcük ile *uğruna* (2)'de sıfat-fiil yapısında bir sözcük ile *sebep*; (3)'te yine isim türünde bir sözcük ile ancak bu sefer *özgü* anlamıyla görülmektedir.

Bir dilin lehçeleri veya bir lehçenin ağızları arasında istem değişimi de söz konusudur. Lehçeler arasında aynı anlamsal yapıda ve çerçevede kullanılan fiillerin tamlayıcılarından istedikleri durum eki tercihi farklı olabilir: Örneğin Azerbaycan Türkçesinde *sor-* fiili "Seni benden sordular." şeklindeken Türkiye Türkçesi "Seni bana sordular." şeklinde bir yapıya sahiptir. Ağızlarda da benzeri durumlar tespit edilmektedir. Örneğin, Trabzon ili ağızında *dur-* fiili "Buraya dur." İstanbul Türkçesi "Burada dur." şeklinde görülmektedir. Korkmaz bu konuda, Türkiye Türkçesi ağızları ile Anadolu ağızları arasında genel paralellige rağmen bazı dar ağız bölgelerinde eklerin ses yapılarında ve yükledikleri görevler bakımından yer yer yazı dilinden ayrılan durumların görüldüğünü belirtir (Korkmaz, 2005: 222- 224). Ancak tamlayıcının aldığı bu isim durum ekinin değişimi fiilin anlamında bir değişme yaratmaz. Örneğin "*suvka yunmak*" ile "*suvda yunmak*" arasında fiilin anlamı açısından bir farklılık yoktur. Söz dizimsel istem değişimi her zaman anlamsal istemi etkilememektedir. Buna karşın söz dizimsel istemde değişim yaşanmadan da anlamsal istemde farklılık olabilir:

¹ İstem değiştiren fiil kategorileri hakkında ayrıca bkz: Dixon ve Aikhenvald 2000, Haspelmath ve Müller-Bardey 2004, Wunderlich 2015.

(4) "kamuğ edgü sözler bitigde bolur/ *bitinmiş için* söz *unıtmaz* kalur" (Her türlü iyi söz kitaplarda bulunur; yazıldığı için söz unutulmaz, kalır.) KB 2697.

(5) "adak bérdi iki *yorigu için*/ berü mañsa biri naru mañ küçün"(Yürümek için iki ayak verdi; biri ile bu tarafa bir adım atarsan bir adımın senin için zahmetli de olsa oraya at) KB 3659.

Kutadgu Bilig'den alınan her iki örnekte, edat düğümünün söz dizimsel yapısı aynıdır: *sıfat-fiil*+ Ø+ *üçün* <*fiil*> ancak anlamsal isteminde farklılık görülür. Edat, (4)'te *sebep* (5)'te ise *göre* anlamını barındırır.

Buna karşılık bazen aynı anlam farklı söz dizimsel yapılarla da görülebilmektedir: (6)'da edatın söz dizimsel yapısı *sıfat-fiil*+ Ø+ *üze* <*fiil*> iken (7)' de *isim*+ Ø+ *üze* <*fiil*> olduğu görülmektedir. Ancak her iki örnekte de edat *sebep* anlamını ifade etmektedir.

(6) "*açmak suvsamak üze* sıkılıp toromış" (Açlık ve susuzluktan dolayı sıkılıp zayıflamış) AY 609/19-20.

(7) "tengrim kaç törlüg *tiltaglar üze* bodi tegme tuyunmak könülüğ bolur" (tanrım kaç türlü sebepten dolayı bodhi denilen uyanma gönlü bulunur?) AY 202/3-5.

Bir edat aynı söz dizimsel yapı ve çevrede, farklı işlev ve anlamları ifade edebilir. Bir edatın farklı işlevlerinin aynı söz dizimsel yapıyla gerçekleşmesi çoğunlukla bir belirsizliğe (ambiguity) işaret eder (Doğan, 2014:114).

Edatlar farklı anlam ilgileri kurabilen ve çok işlevlilik gösteren sözcüklerdir. Bu çok işlevlilikleri onların birden fazla istem çerçevesinde görünmesi ile ortaya çıkmaktadır. Söz dizimsel istemin en çok şekil bilgisel düzeyde değişime uğradığı görülmektedir. Ancak çalışmaya konu olan *tegi* edatı henüz Orhun Türkçesi döneminde dil bilgiselleşme evresini tamamlamış nadir edatlardandır. Bu yüzden tamlayıcısından, zamirlerle kurduğu yapı dışında, her zaman yönelme durumunu istemiştir. Onun istem değişimleri daha çok söz dizimsel ve anlamsal düzeydedir.

3. Edatların istem değişimleri

Türkiye'de yapılan istem çalışmalarına bakıldığında genellikle fiil temelli olduğu görülür.² Fiillerin hem cümlelerin hem de fiil öbeklerinin yöneticisi olduğu düşünüldüğünde, yönetim kapasitesi hayli geniş olan bir sözcük türünün haklı sebeplerle bu kadar çok incelemeye tutulduğu aşikardır. Ancak tıpkı fiiller gibi, cümlede söz dizimsel ve anlamsal olarak varlığını göstermek için zorunlu tamlayıcıları olan ve onları yöneten edatlar için istem yapısından kapsamlı olarak söz eden müstakil çalışmalara ne yazık ki pek rastlanamamaktadır. Edatların istemi hakkında metodolojik ve kuramsal çalışma Doğan'a (2014) aittir. Hirik (2019) ve Boz⁽²⁰¹⁸⁾ tarafından yapılan müstakil çalışmalar da konunun şekil bilgisel yanına dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra müstakil bir çalışma olmasa da Aydın Özkan'ın *Evrinsel Dilbilgisi ve Türkçede İstem* (2018a) adlı eserinde "*ilgeçlerde istem*" başlığı altında konuya değindiği görülmektedir.

Bazen bir edatın farklı cümlelerde farklı işlev ve anlamlarda bulunduğu tanıklık ederiz. Örneğin *için* edatının GTS (2011)'de 11 farklı girişi bulunmaktadır. Bazı anlam ve işlevlerine bakmak gerekirse:

(8) Seni gördüğüm için mutluyum.

(9) Kazanmak için çok mücadele ettiler.

(10) Bu şehirde benim için her şey çok yeni.

² Fiillerin istemi ile ilgili bazı çalışmalar için bkz. Özkan 1999, Atacık 2008, Çimen 2009, Kara 2011, Arı Özdemir, 2012, Çetinkaya 2012, Golzar 2016, Yılmaz 2016, Çiçekli 2013, Barlas 2015, Karaca 2011, Doğan 2011, 2017, 2018, Gümüştatam 2014, Aydın Özkan 2017a, 2017b, 2018, Uzunboy 2008, Baytürk 2015, Kadioğlu 2020, Uzunkaya 2020.

(11) Ailem için her şeyi yaparım.

Yukarıdaki örneklerden (8)'de edatın tamlayıcısı sıfat-fiil yapısındayken *sebep* anlamında; (9)'da tamlayıcısı isim-fiil yapısındayken *amaç* anlamında; (10)'da tamlayıcısı zamir türündeyken *görelilik* anlamında; (11)'de tamlayıcısı isim yapısındayken *uğruna* anlamında görülmektedir.

Edatların çok işlevliklerine karşın Eski Türkçe döneminde Altun Yaruk, Kutadgu Bilig gibi Türk dil ve edebiyatının baş yapıtlarının Türkiye Türkçesine aktarımında özellikle edatlar ve bağlaçların bağlam içerisinde işlevi çözülemeyen ya da cümlede yok sayılan birçok örneği de mevcuttur. Birkaç örneğe değinmek gerekirse:

"anı kördi erse bu ay toldı çın/ katğ korktu özke **kodı** aldı tın" (Bunu görünce Ay Toldı gerçekten çok korktu ve nefesi kesildi.) KB 773.

"törtünç yiti kınıg katıglanmak **üze** bodi tegme tuyunmak könülüg netegin bulurlar" (dördüncüsü güçlü çaba kaynaklı bodhi denilen aydınlanma gönlünü nasıl bulurlar) AY 208/13-15.

"ol bars **üze** öñin öñin yarlıkançuçı köñül turgurup" (o kaplana ayrı ayrı merhametli gönül besleyip...) AY 612/10-12.

Edatlar farklı anlam ilgileri kurmak, kök kelimedenden ayrılarak edatlaşma sürecini tamamlamak için geçiş aşamalarında istem değişimine ihtiyaç duymuşlardır. Yukarıda da bahsedildiği gibi istem değişiminin farklı sebepleri vardır. Bu sebeplerden biri kuşkusuz dile tarihi sürecin etkisidir. Diller, yüzyıllar içerisinde söz dizimi, anlam bilgisi, söz varlığı vb. açılardan değişimler yaşar. Bu değişimlerden biri de yönetim kapasitesi olan sözcüklerin istem çerçeveleridir.

Her sözcük başlangıçta tek bir kavramı karşılamak için meydana gelir. Daha sonra farklı anlamlar kazanır ve böylelikle farklı kavramlara işaret eder. Türkçede edatlar kök sözcüğün farklı anlamlarından herhangi birinden doğmaktadır.³ Başka bir deyişle edatı, kök sözcüğün anlamlarından herhangi bir tanesinden dil bilgiselleşme sürecinin başlamasıyla oluşmuş yeni bir sözcük olarak görmek mümkündür. Edatlaşma sürecinde sözcük, ilk olarak, anlam daralmasına uğrar. Sözcük bu anlamıyla başlangıçtaki anlamından tamamen farklı ve soyut yeni bir anlam kazanır. Bu anlam kemikleşir ve kemikleşmiş yeni anlam kendi istem çerçevesini oluşturur. İstem çerçevesi dil tarihi boyunca gittikçe belirginleşir. Bu yüzden herhangi bir edatın istem yapısı tarihî dönemler arasında farklılık gösterebilir. Şekil bilgisel olarak isim durumu tercihlerinde ya da söz dizimsel olarak tamlayıcı türünde değişim gösterebilir. Yani tamlayıcı seçme yelpazesini genişletebilir ya da daraltabilir. Bu yelpazenin genişlemesi ya da daralması da edatın anlamsal isteminde farklılıklar meydana getirir.

4. *tegi* Edatının İstem Çerçevesi ve İstem Değişimleri

Edatlar cümlede anlamsal doygunluğa ulaşmak için her zaman en az bir boşluk açan, zorunlu tamlayıcılar barındıran istem yüklü sözcüklerdendir. Bu bakımdan fiillere benzerler. Tamlayıcılarının sayısı, türü, anlamsal sınırlılığı onun işlev ve anlamında farklılıklar oluşturur. Cümlede var olmaları başka bir sözcüğün yönetimi altında bulunmaları sayesinde. Başka bir deyişle üst bir düğümün bağımlı unsuru olması yönüyle edatlar cümlede var olabilirler. Bu açıdan da fiillerden ayrılırlar. Edatlar isimlerin, fiillerin, zarfların veya sıfatların bağımlı unsuru olabilir. Doğan'a göre edat düğümlerinin bağımlı olduğu bu yönetici sözcüğün türü, dolaylı biçimde edatların söz dizimsel ve anlam bilimsel yapısını da etkiler (Doğan, 2014: 108).

Belirli dil bilgisi kategorilerinin artzamanlı bir şekilde anlaşılması, eşzamanlı örüntülerine ilişkin yararlı bilgiler sağlar ve genellikle dilbilgisinin görünüşte farklı alanları arasında işlevsel bağlantılar önerir (Epp, 2010: 335). Bu sebeple, bir sözcüğün istem çerçevesindeki farklılıkların sebeplerine eş zamanlı ve art zamanlı olarak iki ayrı pencereden bakmak gerekir. Zira Türkçenin yazıyla

³ Bu durum Türk dillerinde çoğunlukla fiil temelli sözcüklere zarf-fiil eklerinin ya da isim soylu sözcüklere vasıta, iyelik veya yön gösterme eklerinden birinin getirilmesiyle oluşturulabilir.

izlenebilen ilk dönemlerinden itibaren birçok sözcüğün anlamsal, söz dizimsel ve biçim bilgisel değişimler geçirdiğine tanık olunur. Bu anlamda, *tegi* edatının istem değişimleri art zamanlı bakış açısıyla incelenmeli ve yönetsel çerçevesi kapsamlı olarak ele alınmalıdır.

tegi kökeni konusunda araştırmacılar arasında fikir birliğinin olduğu edatlardan biridir. Gabain (1988: 94), Brockelmann (1954: 184), Clauson (1972: 477), Tekin (2016: 142), Hacıeminoğlu (2015: 94), Korkmaz (2011: 65), Eraslan (2012: 309) gibi araştırmacılar edatın, *teg-* "değmek, ulaşmak" fiil kökünden geldiğini savunurlar. Edat farklı anlam ve işlevlerde kullanılır. Eski Türkçe metinlerin Türkiye Türkçesine aktarımında daha çok "kadar" edatı ile karşılanır.

4. 1. Orhun Türkçesinde *tegi* edatının istem çerçevesi

Orhun Türkçesinde en sık kullanılan edatların başında gelmektedir ve daha çok yer-mekân bildiren isimlerle birlikte kullanılmıştır. Orhun Türkçesi döneminde edat mantıksal düzeyde tek istemlidir. Söz dizimsel düzeyde iki istem çerçevesi vardır: *isim+ yönelme+ tegi <fil>*, *isim+ yönelme+ tegi (isim)*⁴. Bu dönemde edatın tamlayıcı unsuru yalnızca isim türünde bir sözcüktür. Tamlayıcısını yönelme durumu ile yönetir.

Bu dönemde yer- mekân anlamı veren isimleri yönettiği ve bir hareket fiilinin yönetiminde olduğu yapılarda sınırlılık ifade eder. Fiilin sürdüğü, devam ettiği mekânsal olarak son noktayı belirler. Bu durumda öbek HEDEF rolü yüklenir.

"kurıgaru *temir kapıgka*(*T-isim*) *tegi süledimiz*(*<yönetici>*)" (Demir Kapıya kadar asker sevk ettim.) BK D 15, KT G 4, KT D 39, BK K3, BK D 15

"ilgerü *kadırgan yıška*(*T-isim*) *tegi* kerü *temir kapıgka*(*isim*) *tegi konturmuş*(*<yönetici>*)" (Doğuda Kadırgan Dağlarına kadar Demir Kapıya kadar yerleştirmiş) KT D2.

"kurıgaru *keñü tarmanka*(*T-isim*) *tegi* türk bodun ança *konturtumu*(*<yönetici>*)" (Batıda Kentü Tarmana kadar Türk halkını öylece yerleştirdik.) KT D 21, BK D 3.

"ilgerü *şantun yazıka*(*T-isim*) *tegi süledim*(*<yönetici>*)" (Doğuda Şantun ovasına kadar asker sevk ettim) KT G 3.

"kögmen aşa *kırgız yiringe*(*T-isim*) *tegi süledimiz*(*<yönetici>*)" (Kögmene aşarak Kırgız ülkesine kadar ordu sevk ettik.) BK T D 15.

"bunça *yirke*(*T-isim*) *tegi yorıtdım*(*<yönetici>*)" (Bunca yere kadar yürüttüm.) KT G 4, BK K3.

"birigerü *tokuz ersinke*(*T-isim*) *tegi süledim*(*<yönetici>*)" (Güneyde Dokuz Ersine kadar ordu sevk ettim.) KT G3.

Aşağıdaki örneklerde edatın bağımlı olduğu unsur isim, eksiltili öge olarak cümlede bulunmaktadır. Derin yapıdan anlaşılan bu durum yüzey yapıda görülmemektedir. Kişi/ halk anlamında İNSAN sınırlılıklarındaki sözcüklerin tamlayıcı olduğu durumlarda "... *da kapsayacak biçimde*, ... *varıncaya kadar*, ... *dek*" anlamını verir. Anlamsal düzeyde ÖLÇÜ rolünü üstlenmektedir. Söz dizimsel şeması *isim+ yönelme+ tegi (İSİM)* biçimindedir:

"*on ok oglıña tatıña*(*T-isim*) *tegi* bunı körü bilin" (On ok oğullarına, yabancılarına kadar (herkes)⁵ bunu görüp bilin) KT G 12.

"bir kişi yañılsar *uguşı bodunı böşükiñe*(*T-isim*) *tegi* kıdmaz ermiş" (Bir kişi yanıldığında soyu sopu halkı ve akrabalarına varıncaya kadar (kimseyi)⁶ sağ bırakmazmış) KT G 6.

⁴ Burada yay ayraç ile işaretlenen unsur, üst yönetici olan eksiltili ögeyi gösterir. Derin yapıda görülür ancak yüzey yapıya yansımaz.

⁵ Eksiltili öge.

⁶ Eksiltili öge.

4. 2. Eski Uygur Türkçesinde *teği* edatının istem çerçevesi

Uygur dönemi metinlerinde edat, yer-mekân bildiren isimlerin yanı sıra daha çok *zaman* bildiren isimlerle birlikte görülmeye başlamıştır. Orhun Türkçesi döneminde insan ve yer-mekân bildiren SOMUT sınırlılıklı sözcüklerin yanı sıra SOYUT sınırlılıklara sahip sözcükler de edatın tamlayıcısı olarak görülmeye başlamıştır. Bu SOYUT isimler edatın anlamsal isteminde genişlemeye yol açmış ve edatın artık ZAMAN rolünü yüklenbilmesini sağlamıştır.

Uygur Türkçesi döneminde edatın söz dizimsel isteminde de artış söz konusudur. İsimlerin yanında zarf-fiiller, zamirler ve sıfat-fiilleri yönettiği görülmektedir. Zamir türündeki tamlayıcısından ilgi, diğer tamlayıcılarından yine yönelme durumunu ister. Bu dönemde söz dizimsel istemi şu yapılarla işaretlenebilir: *isim+ yönelme+ teği <isim>*, *isim+ yönelme+ teği <fil>*, *zarf-fil+ yönelme+ teği <fil>*, *zamir+ ilgi+teği <fil>*.

SOMUT ismin yönetiminde olduğu durumlarda ÖLÇÜ rolünde görülür:

"...-ltin töşekin *otunga eminge*(*T-isim*) **teği** *alku tüketü*(*<yönetici>*) *tegürser* ol edgü kılınç erüş mu titir." (...döşegini otuna ilacına kadar her şeyini eksiksiz sunsa bu amel çok mudur?) Kuanşi 87.

"Tengrim o beş türlü tınlığı turalığı *ulugka kiçigke*(*isim*) **teği** nece *korkuttumuz ürkittimiz erser*(*<yönetici>*)" (Tanrım beş türlü canlıyı büyüğünden küçüğüne kadar ne kadar korkutup ürküttüysek...) Hua. 123-126.

Aşağıdaki yapıda üst yönetici olan ismin eksiltili olduğu duruma örnektir:

"*Katınga*(*T-isim*) **teği** *kalmaduk*(*<yönetici>*) *bükinge*(*T-isim*) **teği** *kodmaduk*(*<yönetici>*) tir." (*Katına kadar* (sağlam yeri)⁷ kalmamış, köşe bucağına kadar (yanmadık yeri)⁸ kalmamış, der.) IB 9.

Edat, SOYUT bir ismi tamlayıcı olarak seçtiği durumda ÖLÇÜ rolünü yüklenir:

"Buşi başlap bütmiş bışmış *bilge biligke*(*T-isim*) **teği** nomlar üze *evrilineşizke tagmek*(*<yönetici>*) paramit temek savning yörgü erür" (sadaka (paramitasından) başlayıp muhteşem tamamlanmış bilgi (paramitasına) kadar öğretiler ile sabitliğe ulaşmak paramita denen sözün açıklamasıdır.) AY 310/ 16-19.

Edat, zarfların yönetiminde olabilir. Uygur Türkçesi döneminde tespit edilen aşağıdaki örneklerde edat öbeği bir zarf-fiilin bağımlı ögesi olarak görünmektedir. SOYUT isim olan tamlayıcısına ZAMAN rolü yüklemektedir:

"edgüke meñike tegmeklerin *yüz miñ tümen kalp üdlerke*(*T-isim*) **teği** *nomlap sözlep*(*<yönetici>*) tüketinçsiz titir" (İyiliğe, huzura ulaşmalarını yüz bin çağ zamanlarına kadar anlatıp söyleyerek bitiremezler.) AY 165/2-5.

"*ölüm küniñe*(*T-isim*) **teği** atayu(*<yönetici>*) tapığın udugin egsütmeser" (Ölüm gününe kadar anıp saygı ve bağlılığı eksiltmese...) Kuanşi 85-86.

Zarf-fiilin bağımlı unsuru olduğu çerçevede edat SOMUT isimleri tamlayıcı olarak seçtiği durumlarda ÖLÇÜ rolünü üstlenir. Söz dizimsel yapısı *isim+ yönelme+ teği + <zarf>*:

"*yilinge kudursugınga*(*T-isim*) **teği** *yagrıpan*(*<yönetici>*) kamşayu umatın turur, tir" (Yelesine ve kuyruğuna kadar yara bere içinde kalmış kımıldayamadan duruyor, der.) IB 16.

Yine SOYUT sınırlılıkları olan adları tamlayıcı olarak seçtiği ve bir fiilin yönetiminde olduğu durumlarda da fiilin süreceği zamanı sınırlar. Başka bir deyişle fiilin biteceği zamansal noktayı gösterir. Bu yapıda edat tamlayıcısına ZAMAN rolü yükler:

⁷ Eksiltili öge.

⁸ Eksiltili öge.

"Sen kim togmışta berü *altmış yaşka*(T-*isim*) **tegi** küç küsün et kan üstelü *öklüyü turdu*(*yönetici*)" (Sen doğduğundan beri altmış yaşına kadar güç kuvvet, et, kan hep artıp çoğalıp durdu) Maitr. 12/40-42.

Aşağıdaki örnekte ise edatın iki istemli yapıda olduğu görülür. Ancak bu istemlerden biri seçimlik, diğeri zorunludur. Seçimlik istem edatın anlamsal ve söz dizimsel varlığını gerçekleştirebilmesi için gerekli değildir. Seçimlik istem cümlede var olmasa da edat anlamsal olarak tamamlanır. Buna karşın seçimlik istemin varlığı cümleye anlamsal derinlik katar, fiili anlamsal olarak zenginleştirir. Seçimlik öge KAYNAK rolünü üstlenirken zorunlu öge HEDEF rolünü üstlenir. Söz dizimsel yapısı ise [*isim+yahın*]+ *isim*+ *yönelme*+ *tegi* <*fiil*> şeklinde gerçekleşir:

"üstün öñ *alkınçusu teğri yiri*(T-*isim*)- seçimlik altın *aviş tamuka*(T-*isim*)- zorunlu **tegi** tüzü *iştildi*(*yönetici*)" (Yukarıdaki şekilsiz tanrılar yerinden aşağıdaki Avica cehennemine kadar hep iştirildi) Maitr. 18/ 26-28.

Tamlayıcısı zarf-fiil olan yapılarda edat, ZAMAN açısından bir sınırlama anlamı verir. Denilebilir ki cümlede ana yönetici olan fiilin devam etme süresi, tamlayıcı olan zarf-fiilin bittiği zamanla aynı anı işaret eder. İki eylem aynı anda seyredir.

"yorikıntın yanmamak erser kaltı sekizinç orontın inaru burkan kutın *bulgıncaka*(T-*zarf-fiil*) **tegi** yorıklarta *yanmamak erür*(*yönetici*)" (Eylemlerinden dönmek ise sekizinci yerden itibaren Buda saadetini buluncaya kadar yollardan dönmektir.) AY 237

"Burkan kutın bulmuş kşan üdke *tegmeginçeke*(T- *zarf-fiil*) **tegi** bodisatavların köz bilgii üze *körgeli*(*yönetici*)" (Burkan kutsallığını bulmuş Ksana(kısa an zaman) zamana varmayıncaya kadar bodisatavların göz bilgisi ile görmeli) AY 44/12-14.

Zamirleri tamlayıcı olarak seçtiği durumlarda ise tamlayıcısından ilgi durumunu ister ve bu haliyle anlamsal açıdan BENZETİLEN rolünü yüklenir:

"teğrim *anın*(T-*zamir*) **tegi** *yarlıkadınız*(*yönetici*)" (Tanrım onun gibi buyurdunuz.) AY 334/4-5.

4. 3. Karahanlı Türkçesinde *tegi* edatının istem çerçevesi

Karahanlı sahasına gelindiğinde ise edatın kullanım sıklığının azaldığı görülmektedir. *tegi* edatı ile ilgili, Orhun ve Uygur Türkçesi dönemindeki sıkça rastlanan örnekler bu dönemde sınırlı sayıda görülebilmektedir. Öyle ki edat bu dönemin en hacimli eserlerinden Kutadgu Bilig’de sadece 11 kez geçmektedir. Divanu Lügatit-Türkte *tegi* edatı madde başı olarak yer almamaktadır ve sadece Kaşgarlı’nın *kini* sözcüğü için verdiği örnek cümlede “teğü” olarak geçmektedir: "*Kününüñ küline teğü yağı*" (DLT III: 237). Ancak edat dönemin diğer eserlerinde ‘tegi’ olarak kullanılmaktadır. Demirbilek, DLT’de *teğü* olarak yer alan sözcüğün son ünlüsünün ötre ile harekelenmesini, Eski Türkçede ve Karahanlı sahasının diğer eserlerinde rastlanmayan bu şeklin, bir istinsah yanlışı olabileceğini düşünür (Demirbilek, 2008: 97). Bu dönemde söz dizimsel isteminde de farklılık tespit edilmektedir: *isim+yönelme* +*tegi* <*isim*>, *isim*+ *yönelme*+ *tegi* <*fiil*>, *zarf-fiil*+ *yönelme*+ *tegi* +<*fiil*>.

SOMUT anlamsal sınırlılığındaki isimlerle mekânsal sınırlılık belirtmekte, tamlayıcısına HEDEF rolünü yüklemektedir. Bu yapıda edat düğümü, fiilin bağımlı unsuru olarak görülmektedir:

"añar agdım emdi birer bagnaça/ *başına*(*isim*) **tegi** bagna *sadım*(*yönetici*) neçe" (Ben bu basamaklara birer birer basarak, yukarı çıktım; başına kadar kaç basamak olduğunu saydım.) KB 6034.

"Şatunıñ *başına*(T-*isim*) **tegi** *yokladım*(*yönetici*)/ yaşımı tükettim tiriglik yedim" (Merdivenin başına kadar yükselmem, yaşımın tükenmesi, hayatımın tamamlanmasıdır.) KB 6053.

Edat, *isim*+ *yönelme*+ *tegi*+ <*isim*> söz dizimsel yapısında iken ÖLÇÜ rolünü yüklenmektedir.

"Bu arşta kodı kör *serâka*(*isim*) **tegi**/ *tüzü barça*(*yönetici*) bir teg bayatka muñı" (Yukarıdaki arş ile aşağıdaki toprak arasında bulunan her şey, aynı şekilde, Tanrıya muhtaçtır.) KB 3354.

Edat, Kutadgu Bilig'de tespit edilen üç örnekte *iki istemli* olarak görülmektedir. Yine birinci tamlayıcı seçimliktir. Uygur Türkçesindeki tespit edilen iki istemli yapıdan farklı olarak seçimlik tamlayıcıdan ayrılma durumunu ister. Ayrılma durumu biçim birimi ise iki ayrı şekliyle de görülmektedir: +DA, +DİN. Söz dizimsel istem yapısı: [*isim*+ *ayrılma*]⁹ *isim*+*yönelme tegi* <*isim*> olan öbekte tamlayıcısına ÖLÇÜ rolünü yüklemektedir:

"*Ediz 'aršta*(*isim*)-*seçimlik tamlayıcı* altın serâka(*isim*)-*zorunlu tamlayıcı* **tegi/ tüzü barça**<*yönetici*> muñluğ saña ay idi" (Yüksek arştan alttaki toprağa kadar bütün her şey, hepsi sana muhtaçtır, ey Rabbim.) KB 24.

"Ediz aršta(*isim*)-*seçimlik tamlayıcı* altın serâka(*isim*)-*zorunlu tamlayıcı* **tegi/ tüzü barça**<*yönetici*> muñluğ turur bir teñi" (Yukarıda arştan aşağıdaki toprağa kadar, dünyada mevcut ne varsa, bunların hepsi, istisnasız, muhtaç durumdadır.) KB 4776.

"Yeme yarlıkagıl *kamug mü'minig*<*yönetici*>/ *togardın*(*T-isim*) *seçimlik* *batarka*(*T-isim*) *zorunlu* **tegi** ay arıg" (Bir de doğudan batıya kadar, bütün müminlerin günahlarını bağışla.) KB 6512.

İki istemli yapıda seçimlik öge KAYNAK, zorunlu öge HEDEF rolünü üstlenir:

"Kanı ol *togardın*(*T-isim*)-*seçimlik* *batarka*(*T-isim*)-*zorunlu* **tegi/ yorıp**<*yönetici*> el tutuğlı bu dünyâ begi" (Doğudan batıya kadar sefer ederek, birçok memleketleri hâkimiyeti altına alan dünya beyi nerede.) KB 4714.

Edat, SOYUT isimlerle öbek oluşturduğunda ZAMAN rolünü yüklemektedir:

"aydı: ey idim *küğgil*<*yönetici*> maña *ol küñge*(*T-isim*) **tegi** kim qoparlurlar "Rabbim, onların tekrar diriltilecekleri o güne kadar bana mühlet ver" dedi.) KuT. 30/24a1.

"olarda berü tut *bu üdke*(*T-isim*) **tegi/** ne yanglıg eren *koptı*<*yönetici*> begler begi" (Onlardan itibaren bugüne kadar dünyaya ne türlü insanlar ve ne kadar beyler beyi geldi.) KB 6392.

"*Tirer*<*yönetici*> sizni *kopmak küñinge*(*T-isim*) **tegi.**" (Kıyamet gününe kadar sizi toplar) KuT. 26/53a3.

"İdi edgü *tuttuñ*<*yönetici*> *bu üdke*(*T-isim*) **tegi**, kamug ârzü berdiñ bu dünyâ yegi" (Bu zamana kadar sen bana çok lütuf ve ihsanda bulundun; bütün arzularımı yerine getirdin, dünyanın en iyi nimetlerini bana verdin. KB 1259.

"Törütti *igidti*<*yönetici*> *bu üdke*(*T-isim*) **tegi**, takı ma igidgey ay dünyâ begi" (Beni o yarattı ve bugüne kadar besledi; ey dünya beyi, o beni ileride de besleyecektir.) KB 3744.

Tamlayıcının zarf-fiil olduğu durumlarda edat, ZAMAN rolü yükler:

"nelük *destür bérđin*<*yönetici*> olarka *belgürğinçeke*(*T-zarf-fiil*) **tegi** sañar anlar kim rast aydılar bilginçe yalğançılar (Doğru söyleyenler sana açıkça belli oluncaya ve yalancıları tanıyuncaya kadar niye onlara izin verdin?) KuT. 29/33b2.

"*yagumañlar*<*yönetici*> namazka ... yok cünabka meger yol keçigliler *yungınçaka*(*T-zarf-fiil*) **tegi**" (...cünüp iken eğer yolcuysanız yikanıncaya kadar namaza yaklaşmayın.) KuT. 26/18a1-b1.

5. Sonuç

İstem dilbilgisine göre bir sözcüğün yönetsel çerçevesindeki boşluklara atadığı sözcüklerin sayısı, türü, durum ekleri ve anlamsal rolleri yönetici durumundaki sözcüğün istem çerçevesini oluşturur. İstem çerçevesinde gerekli sayı ve türdeki sözcüklerin sözdiziminde var olması yönetici ögenin anlamsal doygunluğa ulaşmasını sağlar. Kimi zaman bu çerçeve çeşitli sebeplerle değişebilir. Sözdiziminde yönetici öge olarak ortaya çıkabilen edatlar istem yüklü sözcüklerden biridir. Edatların çok farklı istem yapılarına sahip olması onun çok işlevliliği ile ilgilidir. Tarihi süreç içerisinde bu istem

⁹ Köşeli ayraç içerisinde gösterilen unsur seçimlik tamlayıcıyı işaretlemektedir.

çerçevesindeki artış onun işlev artışına işaret eder. Dönemler arasındaki işlev farklılıkları tamlayıcı değişiklikleri ise onun dil bilgiselleşme süreci ile ilgilidir. Çalışmada *tegi* edatının istem değişimlerine Eski Türkçe çerçevesinde bakılmıştır. *tegi* edatı örneği üzerinde görülen istem değişiklikleri Eski Türkçenin üç dönemi (Orhun, Uygur, Karahanlı Türkçesi) arasında tespit edilmeye çalışılmış ve mantıksal, anlamsal ve söz dizimsel isteminde farklılıklar olduğu görülmüştür.

Edat, Orhun Türkçesi döneminde mantıksal düzeyde tek istemli olarak *isim+ yönelme+ tegi+<fiil>* ve *isim+ yönelme+ tegi (İSİM)* yapısında, yer- mekân ve kişi-halk anlamı veren SOMUT isimlerle kullanılır ve HEDEF ile ÖLÇÜ rollerini yüklenir.

Uygur Türkçesi döneminde edatın istem çerçevesi genişler. Mantıksal düzeyde tek istemli ve iki istemli; söz dizimsel düzeyde *isim+ yönelme+ tegi <isim>*, *isim+ yönelme+ tegi (isim)*, *isim+ yönelme+ tegi <fiil>*, *zarf-fiil+ yönelme+ tegi <fiil>*, *zamir+ ilgi+ tegi <fiil>*, *isim+ yönelme+ tegi <zarf>* ve *[isim+Ø]+ isim+ yönelme+ tegi <fiil>* yapılarında varlığını göstermektedir. Anlamsal düzeyde de sınırlıklarının ve rollerinin genişlediğini görülür. Edat SOMUT sınırlıklı isimlerin yanında SOYUT isimleri de tamlayıcı olarak seçer. Bu dönemde ilk kez SOYUT isimlerle birlikte ZAMAN rolünü, zamirlerle BENZETİLEN rolünü ve iki istemli çerçevede KAYNAK+ HEDEF rolünü yüklenir.

Karahanlı Türkçesinde edatı mantıksal düzeyde, Uygur Türkçesinde olduğu gibi, tek istemli ve iki istemli; söz dizimsel olarak *isim+ yönelme+ tegi <isim>*, *isim+ yönelme+ tegi <fiil>*, *zarf-fiil+ yönelme+ tegi <fiil>* ve *[isim+ayrılma]+ isim+ yönelme+ tegi <fiil>* yapıları ile anlamsal olarak ÖLÇÜ, HEDEF, ZAMAN, KAYNAK+ HEDEF rollerini yüklenir. Ancak bu dönemde kullanım sıklığının azaldığı görülmektedir.

tegi edatı Orhun Türkçesi döneminde tek istemli olarak görülmesine karşın Uygur Türkçesinden itibaren iki istemli yapılarda nadiren de olsa karşımıza çıkmaktadır. İki istemli yapıda söz dizimsel olarak Uygur Türkçesinde *[isim+Ø]+ isim+ yönelme+ tegi <fiil>* şeması ile Karahanlı döneminde ise *[isim+ayrılma]+ isim+ yönelme+ tegi <fiil>* çerçevesinde görülür. Bu yapıda edat seçimlik tamlayıcısına KAYNAK rolünü, zorunlu tamlayıcısına ise HEDEF rolünü yükler.

Anlamsal olarak sınırlıklarına Uygur Türkçesinden itibaren SOYUT isimleri de ekleyen edat böylelikle artık tamlayıcısına ZAMAN rolünü de yüklemektedir.

Tablo 1'de görüldüğü gibi edat Uygur Türkçesinde söz dizimsel olarak istem çerçevesini genişletir. Karahanlı Türkçesinde azalma görülür. Aynı şekilde anlamsal isteminde de Orhun Türkçesinden sonra bir artış meydana gelirken Karahanlı döneminde azalma yaşanır.

tegi edatı şekil bilgisel olarak zamir türündeki tamlayıcılarına ilgi durumunu, zamir dışındaki tamlayıcılarına yönelme durumunu yükler.

Tablo 1: Eski Türkçede *tegi* edatının istem çerçevesi.

	Mantıksal İstem	Söz Dizimsel İstem	Anlamsal Rol	Anlamsal Sınırlık
Orhun Türkçesi	Tek istemli	I. <i>isim+ yönelme+ tegi <fiil></i> II. <i>isim+ yönelme+ tegi (İSİM)</i>	HEDEF ÖLÇÜ	SOMUT İNSAN
Uygur Türkçesi	Tek istemli ve iki istemli	I. <i>isim+ yönelme+ tegi <isim></i> II. <i>isim+ yönelme+ tegi <fiil></i> III. <i>zarf-fiil+ yönelme+ tegi <fiil></i> IV. <i>zamir+ ilgi+ tegi <fiil></i> V. <i>isim+ yönelme+ tegi (İSİM)</i> VI. <i>isim+ yönelme+ tegi <zarf></i> VII. <i>[isim+Ø]+ isim+ yönelme+ tegi <fiil></i>	HEDEF ÖLÇÜ ZAMAN BENZETİLEN KAYNAK+HEDEF	SOMUT SOYUT İNSAN

Karahanlı Türkçesi	Tek istemli ve iki istemli	I. <i>isim+ yönelme+ tegi <isim></i> II. <i>isim+ yönelme+ tegi <fiil></i> III. <i>zarf-fiil+ yönelme+ tegi <fiil></i> IV. <i>[İsim+ayrılma]+isim+ yönelme+ tegi fiil</i>	HEDEF ÖLÇÜ ZAMAN KAYNAK+HEDEF	SOMUT SOYUT
---------------------------	----------------------------	--	--	----------------

KAYNAKLAR

- Arı Özdemir, Tuba (2012). Gagauz Türkçesinde İstem, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Atacık, Dursun Ahmet (2008). Türkiye Türkçesinde İstem- Valenz, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Aydın Özkan, Işıl (2017a). “Türkçede İstemi Artıran Biçimbilgisel Kategoriler”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, S.60, s.183-195.
- Aydın Özkan, Işıl (2017b). “Türkçede İstemi Değiştiren Anlamsal Süreçler”, *International Journal of Language Academy*, 5/4 Ağustos, s.33-46.
- Aydın Özkan, Işıl (2018a). *Evrensel Dilbilgisi ve Türkçede İstem*, Ankara: Gece Akademi.
- Aydın Özkan, Işıl (2018b). “Türkçede İstemi Azaltan Biçimbilgisel Süreçler”, *Turkic Linguistics and Philology*, S. 1/1, s.17-25.
- Barlas, Süleyman (2015). Kırgız Türkçesinde İstem (Valenz), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı.
- Baytürk, Ferhat (2015). Türkmen Türkçesinde Fiillerin İstemi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Boz, Erdoğan (2018). “Sözlükler İçin Yeni Bir Dilbilgisel Bilgi Önerisi: İlgeçlerin Atadıkları Biçimbirimler”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S. 7(2), s.749-758.
- Clauson, Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, London: Oxford University Press.
- Çetinkaya, Cüneyt (2012). Kazak Türkçesinde Fiilin İstemi: Valenz, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Çiçekli, Hanife (2013). Azerbaycan Türkçesinde Fiillerin İstemi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Çimen, Feyzi (2009). Özbek Türkçesinde İstem (Valenz). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Demirbilek, Salih (2008). “Tegi Edatı ve Türevleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Vol. 1/2 Winter, s. 94-101.
- Dixon, Robert M. W. 2000. “A Typology Of Causatives: Form, Syntax And Meaning”, (Edit: R. M.W. Dixon ve Alexandra Y. Aikhenvald) *Changing Valency: Case Studies in Transitivity*, Cambridge: Cambridge University Press, s. 30-83.

- Doğan, Nuh (2011). Türkiye Türkçesi Fiillerinde İsteme Göre Anlam Değişiklikleri. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Samsun, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Doğan, Nuh (2014). “Çok İşlevlilik Açısından Türkçe Edatların Söz Dizimsel ve Anlam Bilimsel Yapısı”, *Dil Araştırmaları Dergisi*, S. 15 Güz, s.105-119.
- Doğan, Nuh (2017). “Türkçede İstem Değiştirimi I: Ettirgenleştirme”, *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 6/ 14, s. 193-214.
- Doğan, Nuh (2018). “Türkçede İstem Değiştirimi II: Edilgenleştirme”, *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 7/17, s. 177-196.
- Epps, Patience (2010). “Linking Valence Change And Modality: Diachronic Evidence From Hup (Amazonia)”, *International Journal of American Linguistics*, Vol. 76/3, s. 335–356.
- Eraslan, Kemal (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Ankara, TDK.
- Gabain, Annamarie (1988). *Eski Türkçenin Grameri* (çev.: Mehmet Akalın), Ankara: TDK.
- Golzar, Habib Abdi (2016). Türkçe Fiillerde İstem (Ettirgen Yapılarda), Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Gümüşatam, Göksel (2014). “Türkiye Türkçesi Ağız Sözlüklerinin Hazırlanmasında İstem (Valenz) Verilerinin Gerekliliği Üzerine”, *Turkish Studies*, Vol. 9/6 Spring, s. 419-439,
- Hacıeminoğlu, Necmettin (2015). *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Haspelmath Martin ve Thomas Müller- Bardey (2001). “Valence Change”. https://www.eva.mpg.de/fileadmin/content_files/staff/haspelmt/pdf/2005val.pdf (09.12.2020)
- Hirik, Seçil (2019). “Türkçede Çekim İlgeçlerinin İstem Değişikliğine Art Zamanlı Bakış”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, C. 12, S: 26, s. 449-467.
- Kadioğlu, İrem (2020). Altı Temel Fiilin Tarihi Türk Lehçelerindeki İstemsel Durumu, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Kara, Alper (2011). Uzun Kervan Romanı (Dionis Tanasoğlu) Metin- Tercüme ve Gagavuz Türkçesinde Fiil İstemleri, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Karaca, Oktay Selim (2011). *Kazak Türkçesinde Fiil İstemleri*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (2005). *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*. C. 2, Ankara: TDK,
- Korkmaz, Zeynep (2018). *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*. Ankara: TDK.
- Lopatková, Markéta ve Jarmila Panevová (2006). "Recent Developments of The Theory of Valency in The Light of The Prague Dependency Treebank", *Insight into Slovak and Czech Corpus Linguistics*, (Edit. Mária Šimková), Bratislava, Slovakia: Veda, s. 83-92.
- Li, Yong-Song (2004). *Türk Dillerinde Sontakular*, İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 40.
- Özkan, Abdurrahman (1999). “Türkçede Fiil-Tamlayıcı İlişkisi ve Fiillerin İstem Değiştirmesi”, *Araştırmalar- İnsan Bilimleri Araştırmaları*, S.1, ss.125-143.
- Tekin, Talat (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK.

Karacan, Neslihan (2021). “Valency Change and A Diacronic Overview at Changes in The Valency Frame of *Tegi* Postposition”. *International Journal of Interdisciplinary Language [JILS] Studies*, Number: 2021/2, June, p. 161-176.

www.dadaakademi.com

Tesnière, Lucienne (2015). *Elements of Structural Syntax* (Çev.: S. K. Timothy Osborne), Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

Uzunboy, Halil (2008). Türkmen Türkçesinde İstem (Valenz). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

Uzunkaya, Dilek (2020). Altun Yaruk Maitrisimit ve Huastuanift Örneğinde Eski Uygur Metinlerinde İstem ve Bağımlılık, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Denizli, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

Wunderlich, Dieter (2015). “Valency- Changing Word- Formation”, (Ed. In Peter O. Müller, Ingeborg Ohnheiser, Susan Olsen & Franz Rainer), *Handbook Word- Formation*, Berlin/ Boston: De Gruyter Mouton, Vol. 3, 1424–1466.

Yılmaz, Neslihan (2016). Tatar Türkçesinde Fiillerin İstemi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

Kısaltmalar:

DLT : Dîvânu Lugâti't-Türk

AY : Altun Yaruk

Kuanşi : Kuanşi İm Pular.

BK : Bilge Kağan

KT : Kül Tigin.

T : Tonyukuk.

IB : İrk Bitig

Hua : Huastuanift

KuT. : Kur'an Tercümesi

KP : İyi Prens Kötü Prens

Maitr. : Maitrisimit

EXTENDED SUMMARY

Valency is an integrated notion comprising number of the required complements, their kinds, and semantic roles that these complements have in order to make the words with the domination capacity saturate in the clause holistically. When all these components gather, they make up the valency frame of the governing word. The valency frame of a word may occasionally change due to various reasons. Postpositions that can come out as a governing item in syntax are one of the words with the valency potential. In this study valency change notion is emphasized, and the valency change of postpositions have been evaluated through a diachronic overview.

Even if the existence of valency frames of the words except the verbs has been accepted in time, valency change notion has mostly been analyzed as verb base. In this situation valency categories are collected under two main headings as the process increasing the valency and the process decreasing the valency. Rather, these notions stress logical valency aspect of the word and reveal the consequences related to how many complements there are in a verb valency frame. Verbs may create changes in valency frame according to their meanings. They may increase or decrease the number of complements. Most of the time this case has been correlated with voice notion in Turkish. Polysemy of the verbs and their being main governor in a clause has unearthed the necessity of such changes. Postposition is regarded as one of the words loaded with valency such as verbs. Postpositions are also observed that they can make up changes in valency frame.

When these are taken into consideration, complement number, complement kind, case suffixes assigned to its complement in a node that postposition sets up as a governor and eventually its semantic valency that changes according to all these factors generate its valency frame. These changes in the valency frame is related to the top governor that postpositions depend on since valency change of postposition brings changes in semantic role that it gives to the word which is basically its complement. In this respect, in the formation of valency frame of postpositions the factors such as complement kind (noun-adjective-verb et), its number (one, two), case suffixes that they assign to its complement (dative, ablative etc) and the kind of top governor that they depend on (verb, adverb, noun etc) give rise to semantic and functional changes.

The changes occurring in all these structures have been evaluated through a diachronic overview in this study and their effects have been tried to show with the example of tegi postposition that is in old Turkic. At this stage valency change has been analyzed in logical, syntactic and semantic aspects holistically. The categories of semantic role and semantic restriction have been benefitted for determining semantic valency change. The effects of logical and syntactic valency change on semantic valency have been presented. It has been identified that valency change is effective on the changes of grammatical functions amongst the Old Turkic Periods of the postpositions. It has been founded out that these increasing and decreasing valency preferences amongst the periods reveal differences in its functional structure beside its semantic structure.

It has been seen that two factors are significant in the diachronic valency change of postposition: multifunctionality and grammaticalization process. The valency change has been tried to be detected amongst three periods of old Turkic (Orhon, Uighur, Karakhanid Turkic).

Postposition is used in concrete nouns that mean location and person-public in *noun+ dative+ tegi+<verb>* and *noun+ dative+ tegi (noun)*¹⁰ structure as a monovalent in the logical aspect in Orhon Turkic period and it is assigned with *destination* and *measure* roles.

¹⁰ The top governor surface given in brackets marks the element that is not in the structure but is understood in the deep structure.

Valency frame of postposition widens in the Uighur Turkic period. It shows itself in the structures of monovalent and divalent in the logical aspect; + *dative+ teği* <noun>, *noun+ dative+ teği* (noun), *noun+ dative+ teği* <verb>, *gerundium+ dative+ teği* <verb>, *pronoun + genitive+ teği* <verb>, *noun+ dative+ teği* <adverb> and [*noun+Ø*]+ *noun+ dative+ teği* <verb> in syntactic aspect. It is seen that its restriction and roles enlarge in semantic aspect. Postposition selects abstract nouns as a complement in addition to the concrete nouns with restriction. In this period, for the first time, it undertakes *time* role as well as abstract nouns, the role that is resembled to adverbs and *source+destination* role in the divalent valency frame.

As in Uighur Turkic, the postposition in Karakhanid Turkic are monovalent and divalent in logical aspect; play a role in the structures of *noun+ dative+ teği* <noun>, *noun+ dative+ teği* <verb>, *gerundium+ dative+ teği* <verb> ve [*noun+ ablative*] + *noun+ dative+ teği* <verb> syntactically and in *measure, destination, time, source+ destination* semantically. Yet, the frequency of its usage is seen to have decreased in this period.

In spite of the fact that *teği* postposition is observed to be monovalent in Orhon Turkic period, it, although rare, comes out in the divalent structures as of Uighur Turkic. It is seen with the [*noun+Ø*] + *noun+ dative+ teği* <verb> diagram in Uighur Turkic as syntactic in divalent structure and with [*noun+ ablative*] + *noun+ dative+ teği* <verb> frame in Karakhanid Turkic. In this structure, the postposition loads *source* role to the optional complement and *destination* role to obligatory complement.

In this way, as of Old Uighur Turkic the postposition adding *abstract* nouns to its restrictions semantically loads *time* role to its complement.

Postposition widens the valency frame syntactically in Old Uighur Turkic. In Karakhanid Turkic a decrease is seen. Likewise, while there is an increase in semantic valency from Orhon Turkic, there is a decrease in Karakhanid period. *teği* postposition loads genitive to its complements in pronoun types and dative to its complements except pronouns.

Keywords

Valency, valency-change, postposition, postposition of *teği*, diachronic valency, Old Turkic.